

УДК 811.161.2'233:373.3]:37.091.64

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ НАОЧНИХ МОДЕЛЕЙ В. ПРОППА

Людмила Роєнко, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-3370-0770

E-mail: sserpento@gmail.com

У статті порушено проблему розвитку мовлення молодших школярів через використання наочних моделей. Розкрито зміст та навчальні можливості карт Проппа для розвитку мовлення учнів. Представлено етапи впровадження карт Проппа у роботі з казкою та запропоновано варіанти завдань на кожному з етапів, які допоможуть візуалізувати сюжет, структурувати текст, виокремити сюжетно-композиційні одиниці й персонажів. Проаналізовано вплив карт Проппа на розвиток сприймання, відтворення та створення власних казок учнями початкової школи.

Ключові слова: розвиток мовлення; молодші школярі; карти Проппа; наочне моделювання сюжету; структура казки; переказ казок; етапи роботи за картами Проппа; методика складання казок.

SPEECH DEVELOPMENT OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN WITH THE HELP OF V. PROPP'S VISUAL MODELS

Liudmyla Roienko, Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D.), Associate Professor at the Professional Techniques and Innovative Technologies in Elementary School Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-3370-0770

E-mail: sserpento@gmail.com

The article raises the problem of younger schoolchildren's speech development with the use of visual models. One of the visual modeling examples is "Propp's maps". These are generalized set fairy-tale activities, with the help of which you can easily teach pupils to divide the text into parts, retell the content, and create fairy tales with a simple plot.

The stages of Propp's cards implementation in working with a fairy tale are the following: pupils' familiarization with a fairy tale as a literary genre; reading a fairy tale accompanied by illustration using Propp's cards; fairy tales retelling based on Propp's maps; independent fairy tale compilation using Propp's cards.

Variants of tasks have been offered at each stage of studying a fairy tale based on Propp's cards, which will help visualize the plot, structure the text, and distinguish plot-compositional units and characters.

The impact of Propp's cards on the development of perception, reproduction, and creation of own fairy tales by primary school pupils has been analyzed. The results of the study, which was conducted as part of advanced training courses for primary school teachers, showed that the pupils remembered the meaning of the card function very quickly and easily, confidently divided fairy tales into functions, and made a meaningful chain of cards, correctly answered questions based on the text of fairy tales, freely

retold texts, and their own fairy tales became much more meaningful, the vocabulary used varied considerably. This shows that Propp's cards are really effective for the speech development of younger schoolchildren; however, like any method, the use of the card requires a step-by-step introduction to the educational process, from overview acquaintance and training to learning to retell and create your own fairy tales.

Keywords: *speech development; younger schoolchildren; Propp's maps; visual plot modeling; the fairy tale structure; fairy tales retelling; work stages according to Propp's maps; the method of composing fairy tales.*

Розвиток мовлення молодших школярів є одним із ключових завдань сучасної початкової школи і передбачає систематичну роботу над збагаченням словникового запасу учнів, розвитком граматичної будови їхнього мовлення, опанування норм української літературної мови; формування в учнів умінь і навичок сприймати, відтворювати та конструювати усні й писемні висловлювання відповідно до мети та умов спілкування.

Проблемі розвитку мовлення присвячено низку доробок науковців (В. Бадер, О. Біляєв, Л. Варзацька, М. Вашуленко, С. Дубовик, Т. Зенченко, Т. Ладиженська, О. Мельничайко, С. Омельчук, Л. Паламар, М. Пентилюк, К. Пономарьова, О. Прищепа, О. Савченко), у яких розглянуто загальні тенденції мовленнєвого розвитку школярів, обґрунтовано ідеї розвитку мовлення на міжпредметному рівні; розкрито проблеми мовленнєвого спілкування; визначено можливі шляхи формування мовленнєвої компетенції молодших школярів; виявлено психологічні особливості формування зв'язного усного та писемного мовлення молодших школярів. Однак і на сучасному етапі проблема залишається актуальною, тому одним із завдань сучасного вчителя початкової школи є пошук нових прийомів, форм і засобів розвитку мовлення учнів через мовленнєву діяльність.

Нині існує безліч методик, за допомогою яких можна активізувати процес розвитку мовлення у дітей. Однією з таких методик є наочне моделювання, упровадження якого в освітній процес початкової школи дозволяє відтворювати структуру літературних творів, встановлювати зв'язки між частинами тексту та цілеспрямовано розвивати мовлення, збагачувати активний словник учнів, продукувати й удосконалювати вміння вживати в мовленні різні конструкції речень, описувати предмети, створювати власні розповіді.

Одним із прикладів наочного моделювання є карти Проппа, за допомогою яких можна легко навчити учнів ділити текст на частини, переказувати зміст і створювати казки з простим сюжетом.

Застосування карток Проппа для розвитку мовленнєвої компетентності дошкільників вивчали О. Аматыєва, Н. Мишолов [1; 7]; окремі аспекти впровадження карток у початковій школі під час роботи з казкою розглядали О. Деркачова, С. Ушневич [3]; використання карток Проппа на уроках суспільствознавчих дисциплін досліджував Г. Маринченко [7].

Однак, попри те, що методика складання казок за картами Проппа була апробована ще у ХХ ст., вона й нині вважається інноваційною і в сучасних школах, зокрема і НУШ, практично не використовується, а проведене опитування серед учителів початкової ланки показало, що більшість з них не знайома з методикою роботи над казкою за картами Проппа.

Мета статті – продемонструвати вплив карт Проппа на формування вмій і навичок сприймати, відтворювати та створювати власні казки учнями початкової школи.

Відомий учений-фольклорист В. Пропп дослідив і порівняв структуру багатьох чарівних казок різних народів і зробив висновок, що більшість з них побудована за однією схемою, в основі якої лежать дії персонажів, що впливають на хід подій, і з яких будується сюжет казки [2]. В. Пропп назвав їх функціями. Звісно, не у всіх казках наявні всі функції, їхня послідовність може порушуватися, можливі переходи, доповнення, синтез, однак це не суперечить основному ходу розповіді.

В. Пропп виокремив 31 постійну функцію. Дж. Родарі запропонував використовувати систему В. Проппа як окрему методику складання казок, скоротивши кількість функцій до 20 [9]. На їхній основі зроблено 20 карт, кожна з яких – це якась дія, яка схематично чи карикатурно зображає функцію героя.

Отож карти Проппа – це узагальнені задані казкові дії, які дозволяють дитині утримувати у пам'яті набагато більше інформації, а подані функції дозволяють абстрагуватися від конкретного вчинку персонажа, а отже, у дитини розвивається абстрактне та логічне мислення. Карти стимулюють розвиток уваги, сприйняття, фантазії, творчої уяви, вольових якостей; збагачують емоційну сферу, активізують зв'язне мовлення, збагачують словник; сприяють підвищенню пошукової активності.

Практика підтверджує, що розпочинати роботу за картами Проппа треба з перших днів навчання у школі. Особливо актуальним є використання цих наочних моделей при ознайомленні учнів з текстом під час дистанційного навчання, оскільки дозволяє проаналізувати сюжет, візуалізувати й зрозуміти зміст казки самостійно.

Накопичений методистами досвід свідчить, що робота за картками Проппа повинна проходити поступово, зі збереженням відповідної логічної послідовності й має здійснюватися в кілька етапів: ознайомлення учнів з казкою як літературним жанром; читання казки, що супроводжується ілюструванням за допомогою карт Проппа; переказ казок з опорою на карти Проппа; самостійне складання казки із застосуванням карт Проппа [6; 8].

На першому етапі учні засвоюють поняття «казка», жанрові особливості та різновиди казки. На прикладах відомих казок пояснюється загальна структура казки (зачин, розвиток дії, кінцівка) та звертається увага учнів на особливості структурних елементів казки та стереотипи композиції:

– традиційний зачин: «Одного разу...; а було це дуже давно...; жив собі чоловік...», «Була собі в гаю хатка, а в тій хатці жила...», «Було це ще за старих часів...», «Було це в сімдесят сьомій державі, за Скляною горою, де вітер не довіває, де сонце не догріває, де птахи не долітають...», «Десь за горами, за лісами, не знати в якій державі, жив один цар...», «Десь-не-десь у тридесятому царстві, в іншій державі жив...», «За льодяними горами, за синіми морями жив собі...», «Жили собі чоловік та жінка...», «Жили-були два брати...», «Колись давно жили собі...», «Колись-то давно, не за нашої пам'яті, – мабуть, ще й батьків і дідів наших не було на світі, жив собі...», «Колись у далеку давнину жили собі...», «Колись давно за тридев'ять земель...», «Колись давно, ще за царя Гороха, жив собі...», «Не в нашій державі, а далеко-далеко, там, де людська нога рідко ходить, куди лише потята часом залітають, жив собі...», «Не в нас і не тепер був собі...», «Ще в ті часи, коли на вербі родилися груші, десь у світі жив...» [5].

– оповідь казки насичена подіями й так званими казковими формулами: мовними кліше, ритмічними прислів'ями, які характеризують різні дії та описи

персонажів («ранок вечора мудріший», «скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться», «такий гарний, що ну», «що на світі такого нема», «хатинка, хатинка встань до лісу задом, а до мене – передом», «чи по волі прийшов, чи по неволі» тощо) [5].

– традиційні фінальні формули (кінцівка): «І стали вони жити-поживати і добра наживати», «А так при сім слові ви живіть здорові, а казці кінець», «Все це я сам видів. Коли я сів на весло воно мене сюди принесло. А хто не вірить, той най перевірить», «І не знати, як там було далі, бо казці кінець», «Летів через високі гори сірий горобець, а цій казці – кінець», «От вам і казка, а мені – бубликів в'язка», «На вербі дзвінчик, а нашій казці кінчик» «Розбився горнець – нашій казці кінець» [5].

На другому етапі під час ознайомлення зі змістом казки звертається увага на змістові складові частини й співвідношення їх з певною функцією карток Проппа, і за їх допомогою будується сюжет казки. У міру його розгортання учні викладають картки. Наприклад, до казки «Кривенька качечка» [10] послідовність карток буде такою:

Рис. 1. Послідовність карток Проппа до казки «Кривенька качечка»

Перші два етапи припадають на перший рік навчання. Першокласники, слухаючи чи читаючи казку, послідовно візуалізують сюжет за допомогою карток Проппа, що сприяє розвитку вміння структурувати текст, виокремленню сюжетно-композиційних одиниць і персонажів. Завдання на відновлення порядку розміщення карток відповідно сюжету, на вилучення зайвих, на встановлення відповідності між набором карток і прочитаними казками, на знаходження помилок у порядку розміщення карток, на визначення відсутньої картки дають загальну картину сприйняття прочитаного твору, виявляють прогалини у сприйманні й розумінні тексту. Такі завдання приваблюють учнів, оскільки нагадують гру, а яскраві картки сприяють кращому запам'ятовуванню тексту, розвивають зорову пам'ять, просторові уявлення.

Третім етапом є переказ казки за послідовно складеним ланцюжком карток Проппа. Такий спосіб навчання переказу завдяки наочності дозволить уникнути порушення композиції й пропуску смислових ланок казки, зробить переказ послідовним, логічним, детальним. Під час переказу необхідно зосереджувати увагу на казкових формулах, приказах, ритмічних наказах, епітетах, описах персонажів, завдяки яким збагачується словниковий запас, удосконалюється структура мовлення, засвоюється побудова окремих речень і тексту загалом, розвивається сприйняття, пам'ять, увага учнів.

Переказ казки з опорою на карти Проппа варто урізноманітнити такими видами роботи:

- переказ фрагмента казки;
- переказ ланцюжком;
- переказ за планом і опорними запитаннями;
- переказ після відновлення порядку розміщення карток;
- ілюстрування переказу за допомогою карт Проппа;
- переказ казки з елементами творчості.

До четвертого етапу – самостійного написання учнями казки із застосуванням карт Проппа – варто переходити лише після попередніх етапів, коли учні добре засвоїли значення функцій карт. Перед тим, як розпочати створення власних казок, необхідно пригадати, хто в казках є героєм та антигероєм, які є чарівні помічники та які чарівні перетворення трапляються, як визначається місце дії в казці.

Починати складати казкові історії найкраще колективно, використовуючи обмежений набір карток та поступово додаючи по 3–4 карти, поки не буде використаний увесь набір карток. Карти можна розміщувати по черзі або довільно за власним задумом.

Під час колективного складання казки з учнями обговорюються такі деталі: хто буде головним героєм, хто перешкоджатиме герою, хто допомагатиме вирішувати складні завдання, які зачини й кінцівки використовуватимуться в казці та добиратимуться казкові слова та вирази. Під час групової роботи над казкою учні спільно долають труднощі планування сюжету, доборі відповідних мовленнєвих засобів, помічають та усувають мовленнєві та логічні помилки.

Коли діти повністю опанують і зрозуміють методику створення казок, використовуючи порядок функцій, можна буде розпочати складання історій індивідуально. Спочатку учням пропонується створити казку за запропонованим заголовком («Казка про Сніжинку») та визначеним місцем дії і персонажами. Це полегшує творчу роботу школярів під час самостійного складання казки, а пізніше учні цілком самостійно придумують заголовок, місце дії, персонажів.

Для створення різноманітних казкових сюжетів за допомогою карток В. Проппа доцільно визначати такі завдання:

- створення казок по черзі, групами, починаючи з кінця, із середини;
- використання карток по черзі, через одну, за визначеною кількістю;
- поділ казки на змістові частини (зачин, зав'язка, конфлікт, перемога);
- вибір головного героя чи антигероя;
- зміна відомої для дітей казки за допомогою певного обмеження або збільшення використовуваних функцій.

Поступово діти набувають цілковитої самостійності у створенні казок, активно виступають у ролі авторів казок, пропонують оригінальні сюжетні лінії.

Після завершення написання казок, учні зачитують власні казкові історії, діляться враженнями, визначають складнощі, які виникли під час написання. Додатковим стимулом для створення казок стане оформлення їх у вигляді книжечки, журналу тощо.

Дослідження впливу карт Проппа на мовленнєвий та творчий розвиток учнів ми проводили в межах курсів підвищення кваліфікації вчителів початкової ланки, де слухачі ознайомилися з методикою роботи за картами Проппа, навчалися застосовувати отримані знання у власній практичній діяльності.

Проаналізувавши результати впровадження в освітній процес карток Проппа вчителями-слухачами курсів, ми з'ясували, що діти дуже швидко й легко запам'ятали значення функції карток, під час читання та переказування швидко ділили казки на функції, працювали активно і такі завдання їм подобалися.

Учителі відзначили позитивний вплив цього методу на мовленнєвий розвиток дітей: орієнтуючись на карти Проппа, учні легко дають відповіді на запитання за текстом казок, вільно переказують текст, з інтересом читають казки та складають змістовий ланцюжок карток, а власні казкові тексти стали набагато змістовнішими, активна лексика значно урізноманітнілась.

Отже, результати дослідження переконливо доводять, що карти Проппа дійсно є дієвими для розвитку мовлення молодших школярів, однак, як і будь-який метод, використання карток потребує поетапного введення в освітній процес, від оглядового знайомства й тренування до навчання переказувати та створювати власні казки.

Перспективи подальших досліджень у цьому контексті мають бути зосереджені на застосуванні карт Проппа для розвитку літературно-творчих здібностей учнів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аматыєва О. Використання елементів методу моделювання у мовленнєвому розвитку дітей дошкільного віку. *Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 2. Глухів, 2003. С. 103–107.
2. Пропп В. Морфологія «волшебной» сказки. Ленинград: АCADEMIA, 1928. 152 с.
3. Деркачова О., Ушневич С. Використання карток Проппа в початковій школі під час роботи з казкою. *Освітні обрії*. 2022. Т. 53. № 2. С. 30–35.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ, 2004. 352 с.
5. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість: підручник. Київ: Знання-Прес, 2006. 591 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-106.html> (дата звернення: 10.06.2022).
6. Маринченко Г. М. Карти «Проппа» і «Пассаторе» у розвитку мовленнєвої компетентності на уроках суспільствознавчих дисциплін. *Sciences of Europe*. 2020. № 58. Vol. 3. P. 38–41.
7. Мишолов Н. В., Мишолов Ю. В., Кучерява Л. М. та ін. Використання інноваційних технологій задля розвитку мовлення дошкільників. *Лінгводидактичні студії*. Умань, 2016. С. 30–39.
8. Наливайко А. Карти Проппа: ефективний інструмент для розвитку зв'язного мовлення і творчого мислення. URL: <https://vseosvita.ua/news/karty-proppa-efektyvnyi-instrument-dlia-rozvytku-zv'язnoho-movlennia-i-tvorchoho-myslennia-4913.html> (дата звернення: 14.06.2022).
9. Родари Дж. Грамматика фантазии. Введение в искусство придумывания историй. Москва: Прогресс, 1978. 206 с.
10. Українська мова. Буквар: підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Захарійчук М. Д. Київ: Грамота, 2018. 96 с.

REFERENCES

1. Amatieva, O. (2003). Vykorystannia elementiv metodu modeliuvannia u movlennvomu rozvytku ditei doshkilnoho viku. *Visnyk Hlukhivskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Ser: Pedahohichni nauky*. Hlukhiv, vol. 2, 103–107 [in Ukrainian].
2. Vladymyr, Propp (1928). *Morfologiya “volshebnoy” skazki*. Leningrad: ACADEMIA [in Russian].
3. Derkachova, O., Ushnevych, S. (2022). Vykorystannia kartok Proppa v pochatkovii shkoli pid chas roboty z kazkoiu. *Osvitni obrii*, vol. 53, 2, 30–35 [in Ukrainian].
4. Dychkivska, I. M. (2004). *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Lanovyk, M., Lanovyk, Z. (2006). *Ukrainska usna narodna tvorchiist*. Kyiv: Znannia-Pres. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-106.html> [in Ukrainian].
6. Marynchenko, H. M. (2020). Karty “Proppa” i “Passatore” u rozvytku movlennievoi kompetentnosti na urokakh suspilstvoznavchych dystsyplin. *Sciences of Europe*, 58, vol. 3, 38–41 [in Ukrainian].
7. Mysholov, N. V., Mysholov, Yu. V., Kucheriava, L. M. et al. (2016). Vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii zadlia rozvytku movlennia doshkilnykiv. *Linhvodydaktychni studii*. Uman, 30–39 [in Ukrainian].
8. Nalyvaiko, A. Karty Proppa: efektyvnyi instrument dlia rozvytku zviaznoho movlennia i tvorchoho myslennia. URL: <https://vseosvita.ua/news/karty-proppa-efektyvnyi-instrument-dlia-rozvytku-zviaznoho-movlennia-i-tvorchoho-myslennia-4913.html> [in Ukrainian].
9. Rodary, Dzh. (1978). *Grammatika fantazii. Vvedeniye v iskusstvo pridumvaniya istoriy*. Moskva: Progress [in Russian].
10. *Ukrainska mova*. (2018). *Bukvar: pidruchnyk dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (Parts 1–2)*. Zakhariichuk M. D. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].